

Je rozumné veriť?

Ladislav Csontos SJ

Abstract. Is it reasonable to believe? In answer to this question we follow the mental progress of Charles Rahner that arises from understanding the knowability, which is found on the existence that is revealed but also mystified. The deepness of existence refers to the possibility of meeting God, as a free unknown quantity, with free man in free revealing. The opportunity of God's word, so that the man wasn't wrested from his state of existence and wasn't raped by this, is in historical human word, that is simultaneously God's word. Thus is man showed as a free listener of possible revealing, God's apparition. To the very nature of a man therefore belongs the openness to possible God's word that is in fact realized in history. In this sense the human reasoning of philosophy leads to the threshold of theology where it climaxes.

Úvod

V našom uvažovaní nám nepôjde o zdôvodnenie nejakej abstraktnej viery, ale o zdôvodnenie viery biblickej a osobitne tej, ktorá je založená na poslušnosti Božiemu slovu. Teda našou otázkou je, či môže Boh prehovoriť k človeku a či tento hovor človek môže zachytiť bez toho, aby bol vytrhnutý zo svojho ľudského spôsobu existencie. V odpovedi na túto otázku sa budeme pridržať myšlienok Karla Rahnera, ktoré formuloval vo svojom diele Hörer des Wortes (Mníchov 1941) v samizdatovom preklade Jána Ch. Korca (1). Už vopred upozorňujeme, že sa pokúsime sledovať jeho myšlienky a pretlmočiť ich čo možno najzrozumiteľnejším spôsobom.

Slobodný hovoriaci

K všeobecným znalostiam z filozofie patrí päť ciest sv. Tomáša Akvinského o existencii Boha: dôkaz z pohybu, dôkaz z príčiny účinnej (od závislej príčiny k príčine nezávislej), dôkaz z náhodnosti bytia, dôkaz zo stupňov dokonalosti, piaty dôkaz z riadenia vecí (2, s. 48 - 79; 3, s. 133 - 246). Nebudeme ich na tomto mieste opakovať ani komentovať. Vychádzame z toho, že existencia Boha je dostatočne potvrdená. Nám pôjde o to, aby sme lepšie pochopili, či je Boh taký, aby sa mohol zjaviť v slove.

Človek vie, podľa Rahnera, že Boh existuje, je nekonečný, človek ho poznáva v jeho nekonečnosti len na horizonte všetkej konečnosti. Napokon všetko poznanie človeka je možné len na horizonte bytia, len na to, čo je, sa môžeme pýtať a to poznávať. Presah na tento horizont predmetného zachytenia konečnej bytosti. V takomto poznaní však Boh zostáva v pozitívnom obsahu svojej nekonečnosti stále skrytý.

Všetko, čo je tým samým, že je, že má alebo je bytím, je poznateľné. Čím však má bytie vo vyššom stupni, tým viac je poznateľné, no zároveň má aj schopnosť návratu k sebe samému, alebo lepšie povedané má sa

v moci. Kameň, rastlina sú poznateľné, ale nie sú poznávajúce, no živočích už má aj zmyslové poznanie, je poznateľný, no zároveň aj poznáva. Ešte na vyššom stupni je poznateľný človek a zároveň človek poznáva seba samého. Toto poznanie má svojím spôsobom v moci, môže ho odhaliť inému, ale aj nie. Dokonca aj tomu, kto ho poznáva, môže zostať skrytým, lebo ako osoba je bytosť sebazpoznávajúca a seba-vlastniaca v slobode. Keď človek poznáva seba, keď vlastní seba, keď je slobodný, tým samým dokazuje, že je osobou. No človek nie je nevyhnutne, nemal v moci začiatok svojej existencie, hoci chce byť, chce jestvovať, nemôže si sám jestvovanie, bytie, udeliť, teda má ho od iného. Toto osobné bytie však nemôže mať od toho, ktorý to osobné nemá, teda trochu zjednodušene povedané, že tak ako má bytie od Boha, má od neho aj osobnú štruktúru tohto bytia. To nepriamo poukazuje, že Boh musí byť osobný v plnosti, že je nevyhnutne bytosťou sebazpoznávajúcou a seba-vlastniacou v plnosti, alebo v absolútnom zmysle. K samotnej podstate Boha patrí teda aj sloboda. Boh sa môže odhaliť. Boh je poznateľný, ale okrem toho, čo je poznateľné, tak ako u každej osoby, že jestvuje aj vnútorná sféra jeho existencie, ktorú ako osoba vlastní a môže odhaliť, ale nie je inému poznávajúcemu subjektu nijakým spôsobom podľžná.

Stretnúť sa v poznaní s osobou, ktorá je slobodná a stojí sama v sebe, znamená poznať ju, a zároveň ju nepoznať. Lebo osoba pre svoju slobodu sa otvára a dáva poznať napokon len keď to chce. Voči slobodnému darovaniu niečoho, čo nie je nevyhnutné, nejestvuje nijaké predchádzajúce a priori, z ktorého by sa toto darovanie dalo spoznať. Toto darovanie sa dá spoznať len sebou samým. Nakoľko slobodné darovanie Boha určuje jeho osobnostnú tvár, poznanie tejto osobnostnej tváre Božej závisí od samotného Božieho slobodného rozhodnutia. Tým ale človek stojí stále pred Bohom zjavenia, a to pred Bohom, ktorý pôsobí dejinne.

Tým, že Boh slobodne tvorí konečného ducha, ktorým je človek, si Boh nevyčerpá všetky možnosti pôsobenia a ešte definitívne si nezne-možnil, aby sa prejavil voči tejto stvorenej slobode. Jeho možné kona-nie voči človeku je však limitované touto stvorenou slobodou človeka. Teda Boh môže prehovoriť iba tak, aby táto raz daná sloboda nebola zru-šená. Teda Boh je slobodný hovoriaci, aj keď aktuálne nehovorí, predsa samotnou osobnou existenciou je tým, ktorý by mohol prehovoriť.

Pre Boha, čisté absolútne bytie: Čisté bytie je vo svojej a naskrz úplnej poznateľnosti slobodné bytia voči všetkému konečnému. To pre našu filozofickú teológiu znamená, že Boh, pred ktorým človek vo svojej transcendentii stojí, je tak slobodný, že možnosti jeho slobody sa nevyčerpali tým, že slobodne stvoril človeka, konečného ducha. Boh vo svojej slobode stojí oproti človekovi práve ako čosi najskrytejšie, čo sa mu odhaľuje v otvorenosti jeho absolútnej transcendentie len vtedy a len natoľko, ako to slobodne chce. Tým však človek stále a podstatne stojí pred Bohom možného zjavenia, ktorý slobodne otvorí alebo slobodne zamlčí svoje možnosti (5, s. 131).

Pre človeka to znamená, že uprostred transcencie na čisté bytie Boha sa v človekovi uskutočňuje vôľový vzťah. Nakoľko slobodný vôľový postoj človeka ku konečným hodnotám alebo hodnotám zachyteným ako konečné, pôsobí spätne na horizont, pred ktorým človek chápe a chce svoje hodnotové predmety, ukazuje sa, že konkrétna podoba transcencie človeka je vnútorne vždy činom jeho slobodného rozhodnutia. To však pre Rahnerovu filozofickú teológiu znamená, že otvorenosť človeka (ako konečného ducha voči slobodnému Bohu možného zjavenia) ako taká nie je len čisto teoretickou záležitosťou neutrálnej duchovosti, ale je slobodným rozhodnutím, zahrňuje v sebe slobodné oddanie sa Bohu možného zjavenia.

Slobodný počúvajúcí

K základným schopnostiam človeka patrí absolútna otvorenosť na bytie vôbec. Človek sa pýta na všetko, čo je, všetko je teda poznateľné a on to môže poznávať. Tento presah je podmienkou možnosti predmetného poznania a sebareflexie človeka (3). Táto otvorenosť je teda presahom, transcenciou, na bytie vôbec. Človek je prvý z poznávajúcich subjektov, ktoré sú zásadne tak otvorené pre absolútnu plnosť bytia, že táto otvorenosť je podmienkou pre jednotlivé poznanie. Niet teda oblasti bytia, ktorá by mohla byť mimo horizontu, v ktorom človek poznáva svoje predmety. V tomto horizonte človek poznáva sám seba, zostáva v sebe, môže si slobodne určovať a vymedzovať projekt svojho života. Toto základné ustrojenie človeka, ktoré človek implicitne potvrdzuje v každom svojom poznaní a v každom svojom čine, nazývame jedným slovom ľudskou duchovnosťou. Človek je teda duch. Človek je v tomto zmysle človekom tak, že sa už vždy vystiera po absolútnu, človek žije svoj život otvorený voči Bohu. A táto otvorenosť pre Boha nie je jav, ktorý by sa mohol podľa želania ukázať alebo neukázať. Táto otvorenosť pre Boha je podmienkou človeka. Inak povedané, touto otvorenosťou je človek človekom, je tým, čím má byť a čím je aj v tom všednom každodennom živote. Človek je človekom tým, že je vždy na ceste k Bohu, či si to už výslovne uvedomuje alebo nie, či to chce alebo nie. Človek je totiž ustavičná nekonečná otvorenosť konečného, otvorenosť pre Boha (5, s. 50).

Zjavenie Boha je možné len vtedy, keď subjekt, ktorému by mohlo byť adresované, podáva takémuto zjaveniu horizont, v hraniciach ktorého by sa takéto zjavenie mohlo uskutočniť. Ak je tento horizont neohraničený, len vtedy sa nekladie možnému zjaveniu prekážka, čo sa azda môže alebo má zjaviť. Zjavenie, ktoré má odhaliť hĺbku božstva a ktoré je v základe začiatkom povolania človeka k účasti na živote samého nadsvetového Boha, toto zjavenie sa dá pochopiť len vtedy ako možné, keď sme pochopili človeka ako ducha, t. j. ako miesto transcencie na bytie vôbec. Každý užší horizont ľudského poznania by už vopred vylúčil možné obsahy zjavenia, vytlačil by ich za hranice tohto horizon-

tu, a tým by vylúčil možnosť, aby boli zjavené. Teda tvrdenie o transcendentii poznania na bytie vôbec, ako o základnej vybavenosti človeka, o tom, čo robí človeka človekom, smeruje k zdôvodneniu možnosti zjavenia. Tým sa tvrdí nielen to, že je to jedna z mnohých vlastností človeka, ale že je to základná podmienka možnosti ľudského poznania a konania. Toto poznanie transcencie je krokom pre možné zjavenie. Bytie je poznateľné, môže sa teda odhaliť. Človek je duch a má tak otvorenosť, otvorený sluch pre každé slovo, ktoré môže k nemu dôjsť z úst Večného (5, s. 51).

Zjavenie je možné, lebo bytie je poznateľné a človek je bytosťou otvorenou na všetko bytie vôbec. Zjavenie sa však neuskutočňuje stále, lebo absolútne bytie je aj absolútnou slobodou a slobodne zaobchádza s človekom, ktorý si sám slobodne volí konkrétny spôsob svojej otvorenosti k Bohu. Miesto takéhoto možného zjavenia sú dejiny človeka. Aby človek mohol zachytiť prípadné Božie sebazjavenie a nebol vytrhnutý z terajšieho spôsobu jestvovania, toto zjavenie by sa muselo uskutočniť uprostred dejín, teda na konkrétnom mieste ku konkrétnej osobe, alebo osobne. Transcendentný Boh by vstúpil do ľudských dejín v konkrétnej kultúre, teda musel by prijať tie prostriedky, ktoré sú zrozumiteľné človeku v danom historickom a kultúrnom kontexte, bez toho, aby jeho pôsobenie bolo nejakým prinútením. Teda musí mať v sebe rešpekt voči slobode človeka. Podobne, ako osoba sa neotvára hocikakému pôsobeniu inej osoby, ale svoje vnútro, ktoré má v moci, otvorí len tomu, kto k nej pristupuje v úctivosti a ocenení jej bytia. Stále zostáva zachovaná možnosť otvoriť sa, alebo aj nie. Zostáva otvorená možnosť prehovoriť, alebo sa odmlčať. Aj ten, čo mlčí, či sa odmlčal, zjavuje svoju osobu ako mlčiaci, no v budúcnosti možno aj hovoriaci, preto postoj úcty je zároveň postojom úctivého počúvania tohto mlčania, ktoré môže byť raz prerušené.

Človek je dejinná bytosť a to vo svojej a pre svoju transcendentnú otvorenosť na bytie vôbec, usmernenú na Boha, a tým aj na možné zjavenie. Ak má byť človek človekom, musí sa obrátiť na „prejav“. Obrátenie sa k dejinám nie je teda postoj, ktorý by závisel od ľubovôle človeka, ale je mu vlastný ako základ jeho špecifickej duchovnosti. Vedome sa odtrhnúť od ľudských dejín by teda vnútorne protirečilo vlastnej podstate človeka. Nielen po stránke biologickej, ale aj po stránke psychickej. Vždy, keď sa človek obracia k prejavu, čo je podstatné pre každé ľudské poznávanie, obracia sa človek vždy k niečomu, čo je dejinné, lebo prejav, ako skutočnosť samotného človeka je jednorazový fakt. Každý racionalizmus, ako spôsob odôvodniť ľudskú existenciu bez dejín, treba jednoducho odmietnuť ako neľudský a popierajúci ľudského ducha. Lebo, keď je človek duch, a nemôže ním byť bez obrátenia sa k prejavu, potom nemôže byť ľahostajný voči najväčšiemu prejavu, voči vrchovatej plnosti prejavov. Lebo čím je ich viac a čím sú rozmanitejšie, tým väčšmi sa na nich objavuje i to, čo je cieľom ducha: bytie vôbec. Čo je však človek, to sa ukazuje len v rozvinutej skutočnosti ľudských

možností - v dejinách človeka v celku, teda v dejinách ľudstva. Takto je človek, nakoľko je duchom, odkázaný zo svojej povahy na dejiny. Keď teda človek stojí pred Bohom slobodného zjavenia a keď sa toto zjavenie, ak sa vôbec uskutoční, musí uskutočniť v ľudských dejinách. Keď je teda človek už vopred odkázaný na dejiny, v ktorých sa môže uskutočniť zjavenie, potom je človek vo svojej podstate naozaj bytosť, ktorá z celej svojej podstaty počúva možné zjavenie Boha v ľudských dejinách prostredníctvom slova. Len ten, kto takto počúva a nakoľko takto počúva, je tým, čím má byť: je človek. Metafyzická ontológia je takto ontológiou potentiae obedientialis pre možné slobodné zjavenie. A filozofická teológia je takto počúvanie možného zjavenia. Každé prirodzené náboženstvo, ktoré by sa dalo pomocou takejto antropológie a metafyziky konštruovať, by len vtedy pochopilo svoju vlastnú podstatu, keby samo počúvalo a rávalo s možným zjavením Boha v dejinách (5, s. 129).

Filozofická teológia alebo teodícea, nie je pre Rahnera konštrukciou prirodzeného náboženstva, ktoré by bolo zakotvené samo v sebe a v sebe by nachádzalo svoje naplnenie. Podľa neho je konštituovaním človeka ako konečného ducha, ktorý je zo svojej podstaty usmernený na možné zjavenie. Takto chápaná filozofická teológia je časťou všeobecnej metafyziky, ba je samotná metafyzika, lebo každá metafyzická otázka zahrňuje v sebe celú metafyziku. Keďže veda, ktorá sa pýta na bytie vôbec, nemôže mať nijaký predbežný vopred zistený poznatok, z ktorého by mohla vychádzať, je zrejmé, že východiskom metafyziky musí byť samotná všeobecná otázka o bytí, samozrejme v nevyhnutnosti, s ktorou ju človek vo svojom živote kladie. Táto otázka o bytí má tri aspekty: 1. Čo táto nevyhnutne kladená otázka hovorí o podstate bytia? Keďže všeobecná otázka o bytí je východiskom, nakoľko ju človek kladie nevyhnutne, zahrňuje v sebe aj výrok o bytí samého pýtajúceho sa človeka. 2. Čo je bytie ako také a vo všeobecnosti? 3. To je tá východisková otázka.

Veriť je rozumné

Došli sme k tomu, že Bytie vôbec má poslednú základnú poznateľnosť pre človeka ako ducha. Človek môže prísť k poznaniu Boha. Zároveň zo svojej prirodzenosti je človek poslucháčom možného Božieho slova. Človek ako konečný duch stojí v slobodnom rozhodnutí pred slobodným Bohom možného zjavenia. A práve takýmto spôsobom je človek človekom. Schopnosť ľudského poznania v sebe zahrňuje to, že človek má schopnosť zmyslovej skúsenosti a rozumovej reflexie v slobode, a tým samým je človek bytie v materii. Tým je bytím vo svete a v tom zmysle dejinnou bytosťou. Môže poznať bytie úplne, ale vždy iba prostredníctvom vnútrosvetového prejavu, na ktorý je jeho poznanie odkázané. Z toho vyplývajú dôsledky tak pre zjavenie Boha, ako i pre počutie človeka.

Pre možné Božie zjavenie zo strany Boha platí, že je možné. Ak sa však uskutočňuje, uskutočňuje sa v ľudskom slove, ktoré ako jednota prejavu v transcendentálnej otvorenosti ducha na bytie vôbec, môže byť v popieraní nedokonalostí a hraníc znakom pre naskrz všetko, teda aj pre mimosvetovú bytosť. Toto ľudské slovo, zjavujúce Boha, je dejinná udalosť v hraniciach dejín ľudstva vôbec. Pre človeka platí, nakoľko je človek duch, že musí teda rátať s možnosťou zjavenia slobodného Boha. Teda je to jeho proprium, alebo ako sa hovorí, určujúce antropinum, rátať s možnosťou zjavenia slobodného Boha. Nakoľko však človek môže byť ako duch len dejinná bytosť, musí sa obracať na dejiny ľudstva, aby sa v nich stretol s možným zjavením Boha. Teda človek je človekom tak, že musí vo svojich dejinách počúvať možné dejinné zjavenie Boha, ktoré prichádza v ľudskom slove.

Treba tu ešte povedať, ako možno ľudské slovo, ktoré sa uskutočnilo v dejinách ľudstva, spoznať ako slovo nadsvetového Boha. Odpovedať môžeme v duchu doterajšieho výkladu. Každé bytie odkazuje na Bytie v plnosti, každé ľudské slovo sa má dotknúť s mimosvetovou bytosťou tak, že nejaký prejav popieraním nedokonalosti a hraníc poukazuje na túto mimosvetovú bytosť. Musí sa ukázať, že toto popieranie je objektívne platné a nespočíva len v ľubovoľnom ľudskom tvrdení. Použijeme napríklad túto cestu afirmácie, negácie a elácie o dobre. Vychádzajúc z kontingentného ľudského dobra, dobrého slova, prichádzame k dobru absolútnemu alebo dobru v plnosti, Boh je dobro samo. Odtiaľto treba získať metafyzický pojem zázraku, ktorý prvotne nevyjadruje čisto len obídenie prírodného zákona, lež v prvotnom východisku má charakter „znaku“ zjavujúceho sa Boha. Uvoľnenie vnútrosvetových prírodných súvislostí zázrakom treba vopred pokladať za znak, ktorý je určenej človeku počúvajúcemu zjavenie, znak, ktorý sa uskutočňuje v slove zjavenia. Takým znamením sú veci celkom prirodzené, ktoré v človeku vzbudzujú údiv i tie, ktoré prichádzajú ako slovo znamenie.

Je tu tiež otázka konkrétneho spôsobu, ako môže konkrétny jednotlivý človek svojou dejinnou skúsenosťou preniknúť k dejinnej udalosti zjavenia, najmä ak je toto zjavenie podľa vonkajších časových mier veľmi vzdialené od tohto jednotlivého človeka. Bolo by potrebné presnejšie analyzovať dejinnú determinovanosť jednotlivého duchovného života. Prišli by sme pritom k problému časnosti duchovných dejín človeka, časovosti, ktorá nie je aplikovaním hviezdneho času na fyzický priebeh ľudských dejín, lež je to pôvodnejšia a osobitnejšia kategória, ktorá je nezávislá od fyzikálneho času. Pritom by sa možno ukázalo, že dejinná spojitosť určitého človeka s „minulou“ udalosťou (meranou fyzikálnym časom) je ľudsko-dejinná súčasnosť. Možno by sme potrebovali rozlíšiť chronos ako fyzikálny čas a kairos ako čas osobitej príležitosti stretnutia sa človeka s Bohom. Ukázalo by sa, že udalosti ľudských dejín ako také neprebiehajú v tom istom zmysle a ani v rytme fyzikálneho plynutia ako fyzikálne fakty. Bolo by treba skúmať metafyzický pojem tradície, ktorá má pre duchovnú podstatu človeka základný význam. Lebo obrá-

tenie sa človeka k „uplynulým“ dejinám sa v pôvodnom zmysle neuskutočňuje štúdiom dejín, lež tým, že táto „minulosť“ ostáva prítomnosťou v živej tradícii, ba vlastne stále sa stáva. Keby sa tieto a iné pojmy ľudskej dejinnosti takto vypracovali, dali by sa potom aplikovať na dejiny zjavenia, zrejme s prihliadnutím na odchýlky, ktoré pochádzajú zo vstupu do božsko-ľudských dejín.

Záver

Človek je bytosť, ktorá v slobode nevyhnutne stojí pred Bohom možného zjavenia. To je základné antropologické tvrdenie, ku ktorému sme sa dopracovali. Nech už antropológia vysloví čokoľvek o človeku, v nijakom prípade nebude môcť obísť tieto podstatné vlastnosti človeka. A keď filozofická teológia, ktorá vychádza z takejto antropológie, bude vyjadrovať, že náboženstvo stavia človeka pred Boha možného zjavenia, bude z toho nevyhnutne vyplývať, že človek má byť pripravený prijať vo svojich dejinách živé slovo slobodného Boha. Preto filozofická teológia bude antropológiou, ktorej posledným slovom je imperatív – počúvať Božie slovo. A keďže sa takéto slovo už fakticky uskutočnilo, filozofická teológia nemusí robiť nič iné, ako vypracovať fundamentálno-teologickú antropológiu. Lebo všetko, čo by mohla ešte sama vysloviť svetlom prirodzeného rozumu o náboženstve človeka, je fakticky zjaveným náboženstvom už prekonané, takže takéto úvahy filozofickej teológie nemajú už ten existenciálny význam, ktorý by mali, keby Boh sám nebol prehovoril a keby človek musel počúvať len jeho mlčanie. Filozofická teológia si nemôže teológiu vynútiť, ani ju nemôže vypočítať, neukladá jej nijaké zákony. Konštituuje však bytosť, ktorá môže počuť, ak by Božie Logos malo prísť na tento svet. Konštituuje pripravenosť na teológiu a ako taká je nevyhnutným predpokladom teológie, je konštituovaním potentiae obedientialis na zjavenie, povedané v prísno filozofickom význame.

Človek je duch a tým absolútna otvorenosť „nahor“, t. j. pre všetko bytie; tak je človek i priestorom pre možné zjavenie. No človekovi ako duchu nie je daná samou jeho transcenciou pravá nekonečnosť priamo, lež je mu daná ako otvárajúci sa výhľad ľudského poznania presahom; človek stojí ako konečný duch pred osobným, slobodným a absolútnym Bohom. Z toho vyplýva, že filozofia ako taká je v pôvodnom zmysle kresťanská a nakoľko ňou môže byť. Nie preto, že je nútená filozoficky spracovať teologické problémy, ale ako pravá filozofia sa završuje v teológii. Nakoľko je totiž konštituovaním človeka ako počúvajúceho na možné zjavenie Boha, končí vždy a v každom prípade v „teológii“. Lebo dokonca i v predpoklade, že Boh by ostával stále zamĺkly, človek takejto metafyziky by vnímal aspoň jedno Božie slovo: Božie mlčanie. I v tomto prípade by bolo posledným existenciálnym a rozhodujúcim postojom človeka – podrobiť sa tomuto mlčanlivému Bohu a i tak by človek bol v určitom zmysle „teológom“. Pre ľudskú filozofiu

je teda vždy konštitutívnym a podstatným zrieknuť sa v prospech teológie svojho existenciálneho charakteru, ktorý ju podstatne zdôvodňuje, a tak sa v uvedenom zmysle „zavŕšiť“. Správne pochopená filozofia je teda vždy adventná, je preparatio evangelii, je sama v sebe kresťanská nie v zmysle dodatočného krstu, lež tým, že tvorí človeka, ktorý môže počuť posolstvo Božie, nakoľko táto možnosť počuť závisí od človeka (5, s. 139, 140).

Literatúra

- [1] RAHNER, K.: *Poslucháči slova. Základy náboženskej filozofie*. Samizdatový preklad (J. Ch. Korec).
- [2] BOGLIOLO, A.: *Teodíceca – pravda o Bohu*. Rím, SÚSCM. 1974.
- [3] CSONTOS, L. - KRAPKA, E.: *Nad tajomstvom človeka*. Bratislava, Teologický inštitút sv. Alojza Spoločnosti Ježišovej na Slovensku. 1992.
- [4] HLINKA, A.: *Cesty k nekonečnu. Základné otázky prirodzenej teológie*. Rím, Slovenský ústav sv. Cyrila a Metoda. 1976.
- [5] RAHNER, K.: *Poslucháči slova. Základy náboženskej filozofie*. Samizdatový preklad (J. Ch. Korec).

Prof. RNDr. Ladislav Csontos SJ, PhD. pôsobí na Katedre filozofie Teologickej fakulty Trnavskej univerzity so sídlom v Bratislave. Prednáša logiku, filozofickú antropológiu a filozofiu kultúry, venuje sa štúdiu a dávaniu Duchovných cvičení sv. Ignáca z Loyoly a pastorácii akademickej mládeže.